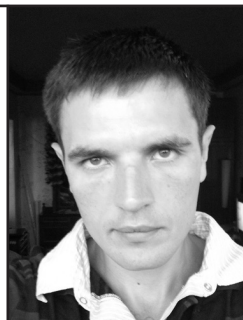

Ярослав Антонюк

Кандидат історичних наук, науковий співробітник Українського інституту національної пам'яті

У статті проаналізовано спроби налагодження співпраці між підпіллям Організації Українських Націоналістів (Бандери) та кримськими татарами. Показано, що підставою такої взаємодії могло бути усвідомлення спільної загрози від радянського імперіалізму. Зрештою співпраця обмежилася пропагандистською роботою агітаторів ОУН та невдалими переговорами з Курултаєм. На жаль, слабкі позиції українських націоналістів на півострові перешкоджали налагодженню тіснішої взаємодії з кримськими татарами. Ключові слова: кримські татари, українські націоналісти, німецькі окупанти, червоні партизани, депортація.

Yaroslav Antoniuk

The Crimean Tatar Factor in the Activity of OUN in the 1940's

In the article it is analyzed attempts to establish cooperation between underground Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera) and Crimean Tatars. It is shown that the basis for this interaction could be the realization of a common threat from the Soviet imperialism. In the end, cooperation was limited to the OUN outreach and unsuccessful negotiations with Kurultai. Unfortunately, weak position of the Ukrainian nationalists on the peninsula prevented from establishing closer cooperation with the Crimean Tatars.

Key words: Crimean Tatars, Ukrainian nationalists, Nazis, Red partisans, deportation.

КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ЧИННИК У ДІЯЛЬНОСТІ ОУН У 1940-х рр.

Століттями український і кримськотатарський народи перебували у тісному економічному, культурному і політичному взаємозв'язку. Як зазначалося в пропагандистських документах УПА, складні перипетії історії знали як війни, так і союзи між українцями та кримськими татарами¹. Врешті обидва народи зблизило їх поневолення Російською імперією та прагнення до звільнення від національного гніту.

Діяльність українських націоналістів в північному Причорномор'ї привертала увагу багатьох істориків: Лева Шанковського², Володимира Сергійчука³, Юрія Щура⁴ та ін. Об'єктом їхніх досліджень була зокрема й Кримська мережа ОУН. Однак доволі актуальна у наш час тематика взаємин між українцями-самостійниками та кримськими татарами залишилася поза дослідницькою увагою.

Нещодавно став доступним для широкого загалу цілий масив нових джерел з історії ОУН в Криму, передусім інформаційних звітів з фонду 13-го Галузевого державного архіву СБ України. Відбулося це завдяки реалізації масштабного проекту «Електронний архів визвольного руху», авторами якого є співробітники Центру досліджень визвольного руху, Львівського національного університету імені Івана Франка та Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького»⁵. Тепер для ознайомлення з величезним масивом першоджерел достатньо лише мати доступ до мережі Інтернет і бажання дослідника неупереджено поглянути на події минулого.

¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 70. — Арк. 53-54.

² Шанковський Л. *Похідні групи ОУН (причинок до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941—1943 рр.)*. — Мюнхен: Український Самостійник, 1958. — 369 с.

³ Сергійчук В. *Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941—1955*. — К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. — 836 с.

⁴ Щур Ю. *Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях*. — Запоріжжя: МНК, 2006. — 68 с.

⁵ *Електронний архів визвольного руху [Електронний ресурс]*. — Режим доступу: <http://avr.org.ua/>.

Ексклюзивним матеріалом, використаним у нашому дослідженні, є кримінальні справи засуджених українських націоналістів (Леоніда Ларжевського⁶ та Михайла Коробаня⁷) з Архіву Управління Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим. Нині їх оригінали знаходяться на анексованому Російською Федерацією півострові.

Вивчення згаданих документів дає розуміння ролі ОУН для налагодження дружніх взаємин з населенням Криму. Ще у брошурі ОУН «За Українське море!», виданій 1936 р. у Львові, зазначалося: «Під оглядом свого народонаселення Крим є мішаною територією. Та огляди географічного, стратегічного і господарського характеру промовляють за беззастережним належанням Криму до України. Географічне його положення таке, що хто володіє

⁶ Ларжевський Леонід Федосійович-‘Петро’, ‘Явір’, 1918 року народження, уро-
дженець м. Новомиргород Кіровоградської області Навчався в транспортному
інституті м. Дніпропетровськ, де у жовтні 1941 р. вступив до ОУН. Від вер-
есня 1942 р. працював у референтурі СБ Південного крайового проводу ОУН.
Арештований у жовтні 1942 р. поліцією. У січні 1943 р. відправлений гестапо до
Ірпінського концтабору. Наприкінці липня 1943 р. в м. Умані втік з-під варти та
прибув до Дніпропетровська. 28 серпня 1943 р. призначений керівником Кримського
обласного проводу ОУН. Наступного дня, з документами на ім'я таємного агента
Київської кримінальної поліції Івана Дубенка, прибув до Сімферополя. Запровадив
там систему референтур, намагався налагодити зв'язки з кримськими татарами
та білогвардійськими організаціями, а також залучити своїх агентів до загонів
червоних партизан. На початку листопада 1943 р. виїхав до Умані. За завданням
Василя Кука вступив до російської підпільної організації «Національно-Трудовий
Союз Нового Покоління». Під час арешту у 1944 р. намагався застрелити з ре-
вольвера співробітника Уманського міськвідділу НКГБ. На допиті видавав себе за
рядового учасника ОУН. Дав підписку допомагати у виявленні учасників антира-
дянського підпілля. За завданням СБ ОУН дезінформував НКГБ. Знову схоплений
органами НКГБ 22 вересня 1945 р. Під час арешту намагався застрілити солдата,
що його тримав, але пістолет дав осічку. Слідство тривало до 24 квітня 1946 р.
Вирок і подальша доля невідомі.

⁷ Корбань Михайло Андрійович, 1903 року народження, уродженець с. Паланки
Уманського району Черкаської області. Навчався в інституті м. Біла Церква
(1925—1929). Від 1929 р. працював сільгоспінженером у різних радгос-
пах Херсонської області, від 1937 р. — головним інженером технічного ВКО
м. Сімферополь, а згодом старшим інженером Управління машино-тракторної
станції (МТС) Таврійського округу в м. Керчі. Допомігав евакуювати трактори.
Від грудня 1941 р. допомагав німцям у відновленні МТС в Сімферополі, підбирав
кадри. На його квартирі з початку 1943 р. мешкав Іван Янчишин, який заіту-
вав його допомагати ОУН. Перейшов 5 грудня 1943 р. в радянську підпільну групу
«Серго». Поновлений 25 січня 1944 р. як член КПСС. Арештований 7 січня 1946 р. в
м. Сімферополь відділом УНКГБ Кримської області.

Кримом (з найбільшим війсьним портом — Севастополем)[,] — той диктує свою волю коли не цілому Чорному морю, то з певністю на північному (отже українському) його побережжю»⁸. ОУН вважала кримських татар «поневоленим російським імперіалізмом» народом, а отже, «природним союзником» на цих теренах. Саме тому, як свідчать численні документи ОУН та УПА, підпілля уважно стежило за долею кримських татар, аналізувало їхні настрої. Численні інформаційні звіти ОУН за 1942—1943 рр. свідчили про прихильне ставлення кримських татар до українців. Щоправда, для багатьох з них важко було відрізнити російськомовного українця від росіянина⁹.

Українські націоналісти високо цінували згуртованість та національну свідомість кримських татар, яка сформувалася у протистоянні з Росією. Так, у статті УПА «Національно-політичне обличчя Криму» за весну 1943 р. зазначалося, що, незважаючи на малу чисельність, кримські татари являють собою потужну силу. Відзначалася їхня «солідарність», «зразкова національна єдність»¹⁰, наявність власної інтелігенції, яка намагається розвивати політичне життя народу¹¹. Крім того, як зазначалося, чимало кримських татар вчилися в українських університетах, вільно володіли українською мовою та любили українську культуру¹².

У статті «Національно-політичне обличчя Криму» з брошури «Осередні, Східні і Південні землі України під весну 1943 р.» констатується, що за часів Російської імперії кримськотатарський народ зазнав кількох депортацій, а тому «страшно ненавидить» росіян¹³. Небезпідставно цей народ асоціювався у кримських татар з московським імперіалізмом будь-якої барви, «білої, чи червоної»¹⁴.

У статті «Вісті з Криму (на основі повідомлень з місця й інформацій преси)» в брошурі ОУН «Вісник інформаційної служби», № 7—8 за серпень 1942 р., зазначалося, що сприйняття кримськотатарською інтелігенцією «більшовицького режиму» як

⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 48. — Арк. 420—421.

⁹ Там само. — Т. 32. — Арк. 70—72.

¹⁰ Там само. — Арк. 73.

¹¹ ГДА СБ України — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 41. — Арк. 63—64.

¹² Шанковський Л. Похідні групи ОУН... — С. 188—189.

¹³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 73.

¹⁴ Шанковський Л. Похідні групи ОУН... — С. 180—188.

продовження російського колоніалізму¹⁵ спричинило репресії та домінування в народі германофільських настроїв¹⁶. Отже, коли вибухнула Друга світова війна, кримські татари розраховували на допомогу німців. Восени 1941 р. вони з запалом кинулись до розбудови свого національно-політичного життя з центром в давній столиці Кримського ханства Бахчисараї¹⁷. Був сформований комітет у складі «Мусульманського комітету», який мав великий авторитет серед кримських татар¹⁸. Заснували газету «Азат Крим» (Вільний Крим)¹⁹, створювали центри допомоги, школи й мечеті²⁰. Повірили в обіцянку німців сприяти «свободі національного й політичного життя», чимало кримських татар вступило до складу поліції²¹. Розпочався набір добровольців до «Татарського легіону»²². У статті «Відомості з Криму» з часопису ОУН «Вісник української інформаційної служби» за червень 1942 р. зазначалося, що цей легіон брав участь у боях за Керч²³ та протидіяв головним чином радянським партизанам у важких умовах гірського Криму²⁴.

Проте ситуація не була однозначною. Менша частина кримських татар й надалі підтримувала більшовиків або була нейтральною²⁵. Інша частина, яка підтримала німців, нерідко робила це під тиском обставин. Інформаційні звіти ОУН фіксували трагічну ситуацію, в яку потрапили кримські татари. Як зазначалося, однією з багатьох причин записування у «Легіон» була платня у дві марки щоденно, яка дозволяла рятувати родини від голоду²⁶. Іншою причиною співпраці з німцями була необхідність протистояти те-

¹⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 72.

¹⁶ ОУН в 1942 році: Документи / відп. ред. С. Кульчицький. — Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. — С. 234—235.

¹⁷ ГДА СБ України — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 70—72.

¹⁸ ГДА СБ України — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 73.

¹⁹ ОУН в 1942 році: Документи... — С. 234—235.

²⁰ ГДА СБ України — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 73.

²¹ Літопис УПА. Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Початки УПА; документи й матеріали. Книга перша / відп. ред. Є. Штендера. — Торонто, 1989. — С. 100—101.

²² ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 72.

²³ ОУН в 1942 році: Документи... — С. 234—235.

²⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 21. — Арк. 21.

²⁵ Романько О. Радянські партизани і кримськотатарське населення в період німецької окупації Криму (1941—1944) // Гуманітарний журнал (Дніпропетровськ). — 2011. — № 3—4. — С. 191—192.

²⁶ ОУН в 1942 році: Документи... — С. 234—235.

рору більшовиків, а також можливість рятувати своїх полонених²⁷. Слід зауважити, що незважаючи на те, що колабораціоністські формування в Криму були відомі в народі як «кримськотатарські батальйони», в них воювала така ж кількість росіян та представників інших національностей, як і кримських татар²⁸. Проте, саме на останніх сконцентрувався весь негатив та репресії червоних партизан. Вони, згідно з оунівською статтею «Вісті з Криму» за серпень 1942 р., почали вирізувати «за зміну родінє» цивільне кримськотатарське населення²⁹.

Разом з тим доволі швидко кримським татарам стала зрозумілою «буйна лютість і нахабність німецького окупанта»³⁰. Поступово уся влада на півострові переходила до німецького господарського командування, а національні комітети залишилися без жодного впливу³¹. Що більше, преференції на посади в Криму надавалися давнім ворогам кримських татар — росіянам, які домінували в окупаційних установах³². Щораз наполегливіше німецька окупаційна адміністрація говорила про те, що Крим з цілою Таврією буде приєднаний безпосередньо до Третього Райху й заселений німцями з Румунії та Тіролю³³, а всі інші народи будуть змушені покинути півострів³⁴. Зрештою кримські татари були «дуже розчаровані і огірчені», що частина молоді гине в боротьбі з червоними партизанами, а інших арештовують німці³⁵. Багато учасників кримськотатарських батальйонів не хотіли надалі боротися за німців. Уже влітку 1943 р. німецькі та радянські джерела фіксували ослаблення дисципліни й падіння бойового духу в частинах «допоміжної поліції». Частина кримськотатарських колабораціоністських формувань переходила на сторону більшовиків, а вже взимку 1943 р. цей процес набув незворотного

²⁷ Шанковський Л. Похідні групи ОУН... — С. 189.

²⁸ Магочій П. Крим: наша благословенна земля. — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2014. — С. 119.

²⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 70.

³⁰ Там само. — Т. 21. — Арк. 21.

³¹ Літопис УПА. Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька окупація... — С. 100—101.

³² Там само. — С. 89.

³³ Магочій П. Крим: наша благословенна земля... — С. 117.

³⁴ Шанковський Л. Похідні групи ОУН... — С. 188—189.

³⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 30. — Арк. 25—26.

характеру. У відповідь німці посилили репресії серед кримських татар³⁶.

Природно, що серед кримських татар зростали давні, традиційні симпатії до мусульманської Туреччини. Їхньому зближенню допоміг візит до Криму турецьких журналістів влітку 1942 р. Під час урочистостей на честь гостей, як зазначалося в статті ОУН «Національно-політичне обличчя Криму», татари мали змогу поговорити «з турецькими побратимами, очевидно не про шашлик»³⁷. Ці переговори не подобалися німцям. Щоб ізолювати кримських татар від Туреччини, вони перешкождали членам «комітету» контактувати з емігрантами та навіть проводили серед таких осіб арешти³⁸.

Підпілля ОУН також намагалося відстежувати контакти між кримськими татарами та Туреччиною. Так, у звіті Кримського обласного проводу керівництву в Дніпропетровську повідомлялося, що влітку 1943 р. на півострів прибуло двоє турецьких офіцерів для роботи серед кримських татар³⁹. Надалі турецькі таємні емісари налагодили тісний зв'язок з кримськими татарами, а останні почали називати себе «кримськими турками»⁴⁰. Українське націоналістичне підпілля вважало, що кримські татари вимушені шукати сильного союзника⁴¹. Коли ж вдасться створити сильну українську державу, «татарський нарід стане вірно і лояльно на нашому боці»⁴². На доказ цьому згадували кримськотатарського громадсько-політичного діяча Ісмаїла Гаспринського, який орієнтувався на автономію півострова у складі України⁴³.

Один з членів Кримського обласного проводу ОУН Іван Янцишин⁴⁴ згадував, що не зустрічав жодного кримського татарина, який би заперечував тісний економічний зв'язок півострова з Укра-

³⁶ Романько О. *Радянські партизани і кримськотатарське населення в період німецької окупації Криму (1941–1944)*... — С. 192–193.

³⁷ *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 72–73.

³⁸ Шанковський Л. *Похідні групи ОУН*... — С. 188–189.

³⁹ *Архів Управління Служби безпеки України в АР Крим (далі — Архів Управління СБ України в АР Крим)*. — Ф. П. — Спр. 022581. — Т. 1. — Арк. 77.

⁴⁰ Шанковський Л. *Похідні групи ОУН*... — С. 188–189.

⁴¹ Сергійчук В. *Український здвиг: Наддніпрянина*... — С. 87–88.

⁴² *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 72–73.

⁴³ Там само. — Арк. 70.

їною та перспективу політичного союзу з нею⁴⁵. На цій платформі планувалося створення українсько-кримськотатарського «фронту поневолених народів проти німецького і московського імперіялізмів»⁴⁶.

Незважаючи на зацікавлення ОУН у налагодженні співпраці з кримськими татарами, на практиці здійснити це було доволі важко. Зі скерованих у жовтні 1941 р. до Криму Південним крайовим проводом ОУН двох роїв дійшов лише один на чолі з Степаном Теслею⁴⁷ з Кривого Рогу⁴⁸. Іван Янцишин згодом згадував: «В моїй уяві залишився назавжди цей чудовий образ нашої першої зустрічі з морем. Всі ми відчули, що десь у глибині душі здійснилася наша молодеча мрія. Мрія, виплекана тим всім, що змолоду карбувало нашу національну свідомість і любов до українського моря... Ми стояли над самим берегом моря в одній лаві. Засмалені сонцем і степовим вітром. Друг Іван Осадчук⁴⁹ скупими фразами передавав привіт... З тієї сцени ми зробили собі знімку».

На початку листопада 1941 р. підпільники переїхали Перекопський вал та Армянськ. Після цього рій розділився на дві части-

⁴⁴ Янцишин Іван Трохимович-‘Моряк’, 1912 року народження, уродженець Галичини. Був студентом Львівського університету, добре знав німецьку мову. Член ОУН з 1930-х рр. Прибув у листопаді 1941 р. з Похідною групою ОУН до Сімферополя. Референт пропаганди Кримського обласного проводу ОУН. Працював перекладачем в німецькій господарчій установі ВІКО (грудень 1941 р. — травень 1942 р.), адміністратором «Українського музично-драматичного театру імені Тараса Шевченка» (травень 1942 р. — березень 1943 р.), знову перекладачем у ВІКО (квітень — травень 1943 р.). Через донос членів російської театральної трупи в гестапо у січні 1943 р. його намагалися арештувати за протинімецьку агітацію. Виїхав до м. Мелітополь Запорозької області, а звідти у липні 1943 р. до Дніпропетровська.

⁴⁵ Шанковський Л. Похідні групи ОУН... — С. 189.

⁴⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 72—73.

⁴⁷ Тесля Степан Михайлович, 1910 року народження, уродженець Галичини. Член ОУН з 1930-х рр. Від жовтня 1941 р. очільник Кримського обласного проводу ОУН. Від червня 1942 р. працював перекладачем німецької військової частини в м. Сімферополі. Від серпня 1942 р. продавець Українського магазину. Згодом працював перекладачем на залізниці. Арештований СД з револьвером в руках у лютому 1943 р. на станції Мелітополь. Покарання відбував у радгоспі «Червоний». Перевезений у жовтні 1943 р. до концтабору в Польщі, де, за однією з версій, розстріляний.

⁴⁸ Архів Управління СБ України в АР Крим. — Ф. П. — Спр. 45401. — Арк. 236.

⁴⁹ Осадчук Іван, уродженець Тернопільської області. Від жовтня 1943 р. учасник Сімферопольського осередку ОУН. Арештований у грудні 1941 р. німцями в Євпаторії. Перевезений до Львова та розстріляний в тюрмі на Лонцького.

ни: Степан Вонкевич, Михайло Любак⁵⁰ та Роман Бардахівський⁵¹ вирушили у Джанкой, а Степан Тесля, Іван Осадчук, Григорій Вольчак⁵² та Іван Янцишин — у Сімферополь⁵³.

На першому етапі їхнім головним завданням було втриматися на півострові. Підпілляники важко пережили голодну зиму 1941—1942 рр. Іван Янцишин згадував: «Прикро було дивитися на опухлих з голоду наших земляків і проповідувати їм великі ідеї»⁵⁴. Водночас підпілля дістало кілька важких ударів від нацистів. У грудні 1941 р. німці арештували на вулиці Сімферополя, а згодом розстріляли Івана Осадчука. За доносом російських емігрантів-перекладачів з Югославії у лютому 1942 р. німці стратили усіх трьох очільників осередку ОУН в Джанкої⁵⁵. Через важке становище підпілля ОУН на півострові питання про активізацію роботи та налагодження взаємин з кримськими татарами у цей час не стояло⁵⁶.

Лише влітку 1942 р., з відновленням зв'язку Сімферопольського осередку ОУН з керівництвом в Дніпропетровську, ситуація почала змінюватися. Протягом року на півострів прибула нова похідна група, яка посилила роботу місцевої мережі ОУН, активізувала культурно-просвітницьку роботу⁵⁷. Зокрема, у Сімферополі засно-

⁵⁰ Любак Михайло, уродженець Львівської обл. Мав освіту зубного техника. Від листопада 1941 р. член Джанкойського осередку ОУН. Працював стоматологом поліції м. Джанкой.

⁵¹ Бардахівський Роман, уродженець Самбірського району Львівської області, з сім'ї греко-католицького священника. Випускник Ярославської гімназії. Від листопада 1941 р. член Джанкойського осередку ОУН. Працював інспектором поліції м. Джанкой.

⁵² Вольчак Григорій Степанович-‘Триць’, 1913 року народження, уродженець Тернопільської обл. Займався торгівлею. Член ОУН з 1930-х рр. Навчався у Львівському університеті. Був арештований польською поліцією. Перебував у Кракові (1940—1941). Від жовтня 1943 р. господарчий референт та СБ Кримського обласного проводу ОУН. Працював продавцем в Українському магазині (червень 1942 р. — травень 1943 р.). Організував районні осередки ОУН в Ялті, Алушті, Джанкої, Бахчисараї. Виїхав у жовтні 1943 р. в м. Миколаїв, а звідти в м. Умань Черкаської обл.

⁵³ Шанковський Л. Похідні групи ОУН... — С. 177.

⁵⁴ Там само. — С. 180.

⁵⁵ Стахів Є. Спогад про Крим у 1941—1945 рр. Дії українського визвольного руху на чорноморському півострові // Сучасна Україна (Мюнхен). — 1955. — Ч. 3/105. — С. 3.

⁵⁶ Щур Ю. Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях... — С. 29.

⁵⁷ Музичко О. Південний фронт війни ОУН за Україну: 1941 — 1944 роки (12 жовтня 2012 р.) — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=2565>

вано капелу бандуристів, яка згодом переросла в «Український музично-драматичний театр імені Тараса Шевченка», колектив якого нараховував 60 осіб. При театрі працювала капела бандуристів (16 осіб) та балет (12 осіб)⁵⁸. Його адміністратору Івану Янцишину вдалося залучити до співпраці двох акторів — кримських татар. Разом з групою бандуристів і танцюристів вони їздили з гастролями до Джанкою, Ялти та Севастополя, налагоджуючи зв'язки підпільної мережі⁵⁹.

У лютому 1943 р. за доносом квартироздавача Іполита Скоропадського німці арештували Степана Теслю⁶⁰ та згодом, ймовірно, розстріляли його⁶¹. Після цього керівництво мережею ОУН півострова у квітні 1943 р. перебрала Катерина Мешко⁶², яка значно активізувала пропагандистську роботу серед кримських татар⁶³. Цьому сприяло розчарування кримських татар у німецькій національній політиці⁶⁴, а також посилення пропаганди росіянами ідеї

⁵⁸ Стахів Є. *Спогад про Крим у 1941—1945 рр...* — С. 3—4.

⁵⁹ Шанковський Л. *Похідні групи ОУН...* — С. 180.

⁶⁰ Стахів Є. *Спогад про Крим у 1941—1945 рр...* — С. 3—4.

⁶¹ Шанковський Л. *Похідні групи ОУН...* — С. 188.

⁶² Мешко-Логуш Катерина Яківна-‘Верещака’, ‘Озерська’, ‘Оля’, 1910 року народження, уродженка с. Старі Санжари Новосанжарського району Полтавської області. Сім’я підтримувала Українську Народну Республіку та зазнала значних репресій від радянської влади. Залишившись без батьків, виїхала 1921 р. до дядька в Харків, де закінчила п’ятирічну школу. Працювала токарем на металургійному заводі імені Петровського в Дніпропетровську. Навчалася на робітничому факультеті. Вступила 1937 р. до Московського електромеханічного інституту. Після навчання у 1941 р. повернулася до Дніпропетровська. Влаштувалася на роботу в обласну управу, де вступила до ОУН(б). 1942 р. очолила Ворошиловградський (Луганський) обласний провід ОУН. Вийшла заміж за референта пропаганди Південного крайового проводу ОУН Омеляна Логуша, у якого працювала заступницею. Очоловала Кримський обласний провід ОУН (квітень — 29 серпня 1943 р.). Використовувала документи на ім’я Ольги Прудик. Повернулася до Дніпропетровська, а звітти разом з чоловіком відправилася на Волинь. У листопаді 1943 р. організувала Першу конференцію поневолених народів Східної Європи та Азії в с. Будараж Здолбунівського району Рівненської області. Учасниця Великого Збору УГВР (11—15 липня 1944 р.). У 1944 р. на доручення Проводу УГВР перебралась з чоловіком в Центральну Європу, а 1949 р. переїхала з ним в США, де вони ввох брали участь у діяльності Закордонного Представництва УГВР. Внаслідок виникнення розбіжностей поглядів у середовищах УГВР та ОУН(б) відійшла від активної участі в еміграційній українській політиці. Померла 1991 р. в м. Сент-Луїс, США.

⁶³ Щур Ю. *Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях...* — С. 29.

⁶⁴ ОУН в 1942 році: Документи... — С. 234—235.

«єдинства і неделімства»⁶⁵, яка поєднувалася з антирадянською позицією українців та татар⁶⁶.

Навесні 1943 р. за наказом Мешко політичний референт Кримського обласного проводу ОУН Володимир Шарафан-‘Усач’⁶⁷ спробував вийти на зв’язок з керівником Курултаю Аметом Озенбашли⁶⁸.

⁶⁵ Сергійчук В. *Український здви́г: Наддніпрянина...* — С. 87—88.

⁶⁶ *Архів Центру досліджень визвольного руху.* — Ф. 9. — Т. 52. — Арк. 8.

⁶⁷ Шарафан Володимир Антонович-‘Друг-Ша’, ‘Усач’, 1908 року народження, уродженець м. Київ. Вихованець Ново-Стародубського дитячого будинку (1921—1927). Далі навчався в Кіровоградському педагогічному технікумі. Від 1933 р. студент фізико-математичного факультету Сімферопольського педагогічного інституту. Працював викладачем фізики в Сімферополі та Севастополі. Призваний 18 серпня 1941 р. до 172-ї мотострілецької дивізії Червоної армії. Під Судаком знищив документи та дезертував. 5 листопада 1941 р. потрапив в полон до румун, які прочісували ліс. Втік з табору до матері в С. Петрівку Зуїського району. З жінкою та дитьми 12 листопада 1941 р. виїхав до Сімферополя. Влаштувався 30 квітня 1942 р. робітником на комерційній хлібозавод. Був членом осередку ОУН(м) (лютий — травень 1942 р.). Завідувач пропагандою, бібліотекою та школою «Українського національного комітету». У липні 1942 р. вступив до ОУН(б). Належав до рою П. Микитенка. Від травня 1943 р. працював референтом пропаганди Кримського обласного проводу ОУН, а в листопаді 1943 р. очолював його. Передавав розвіддані про дислокацію німецьких військ та агентів гестапо чекістській підпільній групі «Сокіл». 13 квітня 1944 р. мобілізований до Червоної армії. Отримав важке поранення в бою під Малаховим Курганом. Арештований 4 липня 1944 р. в Алуштинському військовому госпіталі, засуджений 4 грудня 1944 р. до розстрілу, вирок виконано 13 лютого 1945 р. Реабілітований 1993 р.

⁶⁸ Озенбашли Амет-ефенді Сейт-Абдулла-оглу, 1893 року народження, уродженець м. Бахчисарай. Працював художником-оформлювачем в типографії Ісмаїла Гаспринського. Навчався на медичному факультеті Новоросійського університету в Одесі. В 1917 р. був членом Мусульманського виконавчого комітету, делегатом Курултаю. Соціаліст. У 1918 р. став членом Таврійського губернського комісаріату. У жовтні 1918 р. в Києві учасник переговорів делегації Кримського крайового уряду та Української держави. Пішов на співпрацю з більшовиками. У 1920 р. один із засновників сільськогосподарського кооперативу «Ширкет». Від 1921 р. працював директором кримськотатарського педагогічного технікуму в Тотайкої. 1922 р. закінчив медичний факультет Кримського університету. Отримає диплом лікаря-невропатолога. Займав посаду заступника народного комісара Кримської АСРР (1924—1927). Працював невропатологом 3-ї поліклініки Сімферополя (1927). Арештований у квітні 1928 р. як член Національної партії, засуджений у грудні 1928 р. до розстрілу, який замінено на 10 років виправно-трудових таборів. Від 1931 р. працював лікарем на будівництві Біломорканалю. Дostroково звільнений у 1934 р. Мешкав в Новосибірську та Павлограді, працював лікарем-невропатологом. У листопаді 1942 р. написав меморандум співпраці між кримськими татарами та німцями. У серпні 1943 р. приїхав до Бахчисарая. Брав активну участь у роботі Курултаю. У жовтні 1943 р. виїхав до Одеси, а звідти до Румунії, де його в жовтні 1944 р. арештувало НКВД та відправило в Москву. Засуджений у вересні 1947 р. до 25 р. виправно-трудових таборів. Звільнений 1955 р. Помер 4 грудня 1958 р. в м. Худжант (Таджикистан).

Через знайомого вчителя — кримського татарина, який на той час працював у млині, він домовився про встановлення контакту. Проте Озенбашли, виявляючи обережність, постійно переносив зустріч⁶⁹.

Незважаючи на невдачу, українські підпільники намагались обережно налагоджувати контакти з кримськими татарами і поширювати серед них свої ідеї і гасла⁷⁰. Пропагандисти ОУН «вивчали татарську мову, гостювали в татарських аулах, де їх частували бузою, їли чебуреки та отримували на пам'ятку тубетейки»⁷¹. Навіть з тими кримськими татарами, які орієнтувалися на Туреччину, оунівці намагались зав'язати дружні відносини⁷².

Згідно з протоколом допиту Петра Микитенка⁷³ від 16 травня 1944 р., посилаючись на бесіду з Катериною Мешко, він розповів, що Південний крайовий провід ОУН через кримськотатарських лідерів планував налагодити взаємини з урядом Туреччини. Українські націоналісти вважали, що у випадку вступу у війну вона виступить потужною силою, об'єднавши навколо себе мусульманський світ. Зокрема, шеф СБ Південного крайового проводу 'Граб', інструктуючи 28 серпня 1943 р. в Дніпропетровську наступного очільника Кримського обласного проводу ОУН Леоніда Ларжевського, доручив йому з'ясувати плани турків відносно Криму та їхнє ставлення до підпілля ОУН. Іншим важливим завданням було створення спільної з кримськими татарами організації, яка б у перспективі мала власні бойові загони⁷⁴.

Прибувши 29 серпня 1943 р. на півострів, Ларжевський намагався налагодити випуск на ротографії оунівських листівок, частина з яких була адресована кримським татарам. Однак, че-

⁶⁹ *Архів Управління СБ України в АР Крим. — Ф.П. — Спр. 022581. — Т. 1. — Арк. 58.*

⁷⁰ *Шанковський Л. Похідні групи ОУН... — С. 189.*

⁷¹ *Стахів Є. Великдень між татарами // Український самостійник. — 1957. — № 19—20 (329—330). — С. 3.*

⁷² *Архів Управління СБ України в АР Крим. — Ф.П. — Спр. 022581. — Т. 1. — Арк. 186.*

⁷³ *Микитенко Петро Микитович, 1915 року народження, уродженець с. Сергіївка Вільнянського району Запорізької області Член ВЛКСМ (1935—1941). Мав вищу педагогічну освіту. Від серпня 1941 р. працював вчителем історії в м. Сімферополь. Член ОУН від травня 1942 р. Працював провідником Нікопольської округи ОУН, а згодом Миколаївської округи ОУН. Арештований навесні 1944 р. органами НКВД.*

⁷⁴ *Архів Управління СБ України в АР Крим. — Ф.П. — Спр. 022581. — Т. 2. — Арк. 116.*

рез відсутність спеціалістів, від роботи типографським способом змушені були відмовитися. Надалі кілька десятків листівок до кримських татар російською мовою було виготовлено на друкарській машинці підпільницею 'Ніною'. Зберігалися вони в будинку Михайла Коробаня. За поширення виготовлених листівок відповідали референт пропаганди 'Роберт' та шеф СБ 'Іван'⁷⁵.

Водночас Ларжевський намагався продовжити налагодження зв'язку між Кримським обласним проводом ОУН та Курултаєм⁷⁶. Виконання цього завдання було доручено 'Роберту'. Скориставшись своїми зв'язками в німецькій СД, він дістав документи для відрядження у Феодосію до знайомого кримського татарина — доцента одного з навчальних закладів. Той обіцяв вивести його на керівництво Курултаю. На жаль, зустріч не відбулася. У зв'язку з швидким наступом Червоної армії Озенбашли виїхав до Румунії. За кілька днів до блокади Криму, на початку листопада 1943 р., Ларжевський змушений був покинути півострів⁷⁷. Ймовірно, після цього спроби налагодити співпрацю з кримськими татарами на півострові продовжив останній обласний провідник ОУН Володимир Шарафан, який водночас працював заступником керівника націоналістичного революційного комітету з підготовки збройного повстання в Криму проти німців і росіян⁷⁸. Проте 13 квітня 1944 р. він був мобілізований до Червоної армії, а згодом арештований органами НКГБ та розстріляний⁷⁹.

У цей час в Криму розгорнулись трагічні події. Протягом 18—20 травня 1944 р. військами НКВД було вивезено з Криму та скеровано до Узбекистану, Казахстану, Таджикистану, на Урал і в Костромську область Росії цілий народ. Підпілля УПА отримувало про депортацію кримських татар уривчасті дані, які нерідко ґрунтувалися на чутках. Так, у звіті за листопад 1944 р.

⁷⁵ Архів Управління СБ України в АР Крим. — Ф.П. — Спр.022581. — Т. 1. — Арк. 77.

⁷⁶ Громенко С. Тризуб над півостровом: ОУН в Криму // Дзеркало тижня. — 2014. — 23 жовтня.

⁷⁷ Архів Управління СБ України в АР Крим. — Ф.П. — Спр.022581. — Т. 1. — Арк. 77.

⁷⁸ Володимир Шарафан (1908—1945) — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://crimeania.wix.com/main#!-/c1uqb>.

⁷⁹ Реабилитированные историей. Автономная республика Крым: Книга вторая. — Симферополь: АктивА, 2006. — С. 20.

повідомлялося, що через опір татарського народу «большевикам», їх частково «вистріляли, а решту вивезли на Сибір»⁸⁰. Спираючись на опитування населення, повстанці фіксували інформацію, що до Криму на місце татар заселяють росіян та українців⁸¹. В «Огляді суспільно-політичних подій по Кам'янець-Подільській області» за вересень 1944 р. зазначалося, що місцеві жителі «з ненавистю й обуренням» поставилися до таких «вивозів»⁸².

Своє обурення підпілля ОУН висловлювало й щодо скасування Кримської АССР та утворення на її базі області в складі РСФСР (Указ Президії Верховної Ради ССРСР від 30 червня 1945 р.)⁸³. У «Вістях про міжнародну ситуацію за II декаду липня 1946 р.» зазначалося: «Москва «законом» перевела справу скасування Кримської АССР і переміну її в російську (Кримську) область та переселивши всіх татар в Урал і Азію»⁸⁴. Таким чином радянська влада юридично закріплювала позбавлення Батьківщини цілого народу.

Надалі підпілля ОУН постійно підкреслювало злочинність депортації кримських татар. Так, головнокомандувач УПА Роман Шухевич зазначив в інтерв'ю Бюро інформації УГВР за липень 1948 р.: «Український народ з найбільшим обуренням сприйняв той факт, що представників Радянського Союзу — представників найбільш гнобительської, найбільш злочинної державної системи, системи, що в ній не тільки не існують ніякі людські ні громадянські права, але й що в ній знищуються цілі народи, — що представників цієї держави допускається до таких міжнародних установ, як Організація Об'єднаних Націй, до таких органів цієї Організації, як, напр., Комісія у питаннях про права людини, де вони з безприкладним цинізмом, будучи цілі, від стіп до голови, сплямовані кров'ю мільйонів невинно замучених жертв, виголошують довжезні промови про права людини, де вони, маючи на своєму сумлінні сотні тисяч знищених українських патріотів,

⁸⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 166—167.

⁸¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944—1946. Документи і матеріали / упор. О. Вовк, С. Кокін. — Київ; Торонто. — 2006. — С. 1055.

⁸² Там само. — С. 477.

⁸³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 45. — Арк. 51; Там само. — Т. 74. — Арк. 256.

⁸⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 74. — Арк. 256.

мільйони замученого і в сибірських тайгах, і в середньоазійських степах, і в самій Україні українського населення, знищення всього народу кримських татар, інгушів, — виступають як нібито найпоспідовніші противники геноциду»⁸⁵.

В інформаційному звіті ОУН за літо 1950 р. зазначалося, що давню столицю кримських татар — Бахчисарай — навмисне позбавляють традиційного вигляду: «Це старе татарське місто, а татарина ні на лік ніде не видно (слова інформатора). Бачив я славний «фонтан сліз», палац хана, гарем. Сам гарем навіває смутком і холодом. Кімнати пусті, обладнання все забране. Екскурсовод пояснював все: «фонтан сліз» збудував хан на пам'ятку, що одна жінка хана вбила другу, яку він дуже любив (дочку Потоцького), в фонтані сліз я бачив дві рожі: одну білу, а другу червону. Нам пояснював, що Пушкін як був в Криму в якомусь там році (рік забув сам інф.), то в фонтані сліз поставив дві рожі, одну білу, а другу червону. І тепер цілий час змінюють на цю пам'ятку завжди свіжі рожі. Ми оглядали мечет. Екскурсовод сказав: «Ми його (мечет) скоро розберемо, щоб тут і духом татарським не пахло». Багато будинків побудовано на західний стиль. Є ще багато будинків і вулиць на татарський стиль — вулички вузькі, доми одноповерхові з вузькими високими вікнами. Але тепер я бачив, що ці будинки розвалюють або перебудовують вікна і двері на європейський стиль»⁸⁶.

Таким чином, у 1940-х рр. кримськотатарське питання привертало увагу ОУН з огляду на підставову спільність цілей українського народу і корінних мешканців Кримського півострова — звільнення від радянського тоталітаризму. Утім, об'єктивно оунівці не мали вагомих важелів впливу на ситуацію в Криму, а отже на той час не були для кримських татар сильним союзником. Злочинне виселення сталінським режимом цього народу відобразилося співчуттям у документах підпілля. Більш дієву допомогу, оточені зі всіх сторін ворогом, оунівці надати не могли. Лише зі здобуттям Україною незалежності українсько-кримськотатарська співпраця отримала нове дихання.

⁸⁵ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 10: Життя і боротьба Генерала «Тараса Чупринки» (1907 — 1950). Документи і матеріали / упоряд. С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозинський, М. Потічний. — Київ; Торонто, 2007. — С. 321.

⁸⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 367.